

Labuda, Jozef

O niektorých importoch 12.-16. storočia v Banskej Štiavnici

Archaeologia historica. 2003, vol. 28, iss. [1], pp. 621-628

ISBN 80-7275-043-7

ISSN 0231-5823

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140543>

Access Date: 03. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

O niektorých importoch 12.–16. storočia v Banskej Štiavnici

JOZEF LABUDA

Pre človeka – a to nielen obdobia stredoveku – je charakteristická migrácia, nadväzovanie nových vzťahov a s tým súvisiace absorbovanie nových poznatkov od iných skupín, etník, jednotlivcov ... Pri detailnej analýze stavebného prvku alebo akéhokoľvek hmotného prejavu sa následne stretne aj s pojmom – import. Stredoveké banské mestá a zvlášť Banská Štiavnica boli sídliskovými aglomeráciami, kde permanentne prichádzali noví ľudia, skôr či neskôr aj odchádzali, pretože táto zvláštna forma obživy si vyžadovala veľkú akumuláciu pracovných síl. A nielen to, technická inovácia bola aktuálna v 18. stor., ale aj v 12. či 13. storočí. Keď napríklad pre efektívnejšie čistenie a oddelenie striebra od ostatných kovov bolo potrebné olovo a domáce zdroje nestačili, rozvinul sa obchod s oblasťou poľskej Olkusze. Keď od 16. stor. sa vo veľkom rozsahu pri skúšobníckych prácach rôznych kovov, ale aj pri priamej výrobe striebra začal uplatňovať grafit, zvýšili sa obchodné kontakty s oblasťou Rakúska a v Banskej Štiavnici registrujeme priame importy z Dolného Rakúska (Labuda, 1990, 406).

Možno si položiť otázku – aké boli dôvody, že dnes hodnotíme určité prejavy v hmotnej kultúre ako cudzie, ktoré majú svoj pôvod inde alebo boli zhotovené v inom prostredí? Z tohoto hľadiska môžeme import klasifikovať ako:

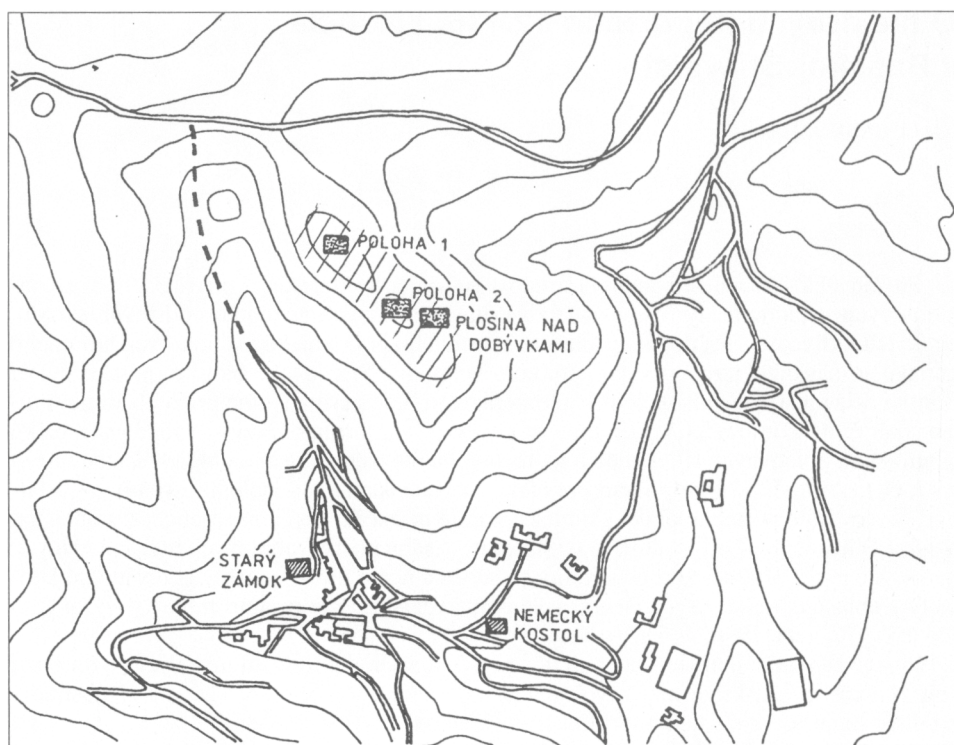
- priamy dôkaz dovozu do nového prostredia kvôli obchodným vzťahom (napr. import mincí a pod.);
- nález, ako možný predmet dovozu, resp. tvorby prichádzajúceho majstra (napr. výroba kachlíc, dovoz alebo využitie miestnej suroviny, zhotovenie pútnických odznakov, razba žetónu kráľovského úradníka pri mimoriadnej príležitosti...);
- „rukopis“ projektanta, staviteľa, maliara napr. na celkovej podobe architektúry, jej stavebných prvkoch alebo výzdobných detailoch (kärner na Starom zámku, fresky v Rytierskej sále...). Keďže z hľadiska tematiky príspevku sa nejedná o typický prejav importu, nebude predmetom analýzy.

Lokality a charakter importov

V Banskej Štiavnici sa doteraz uskutočnili archeologické výskumy väčšieho rozsahu na týchto lokalitách: Staré mesto (Glanzenberg), Komorský dvor (Kammerhof), Starý zámok a rozsahom menšie výskumy v Mestskej pamiatkovej rezervácii (hoci do rezervácie patria aj posledné dve lokality). V ďalšej časti príspevku bude zmienka len o tých lokalitách, ktoré súvisia s témou príspevku a objavili sa na nich predmety, ktoré môžeme označiť ako import a chápať vo vyššie uvedených súvislostiach.

Staré mesto (Glanzenberg)

Je len logické, že uvedený druh nálezov – importov – sa viaže aj na sídliskový a výrobný útvar Staré mesto – Glanzenberg (obr. 1). Prvé nálezy z obdobia stredoveku registrujeme zo začiatku 12. stor., kedy tu existovala banícka osada. V druhej polovici 12. stor. prichádzajú do tohoto prostredia panovníkom pozvaní nemeckí osadníci a baníci. Ich príchod spôsobil zásadné zmeny v sídliskovom a výrobnom rozvoji baníckych osád, ktoré sa na začiatku 13. stor. transformujú na mesto (osada Štiavnica) a mestský hrad – Staré mesto (Glanzenberg). Uvedená tematika bola už obsiahlejšie spracovaná (Labuda 1997, 2000; Hanuliak 1995).

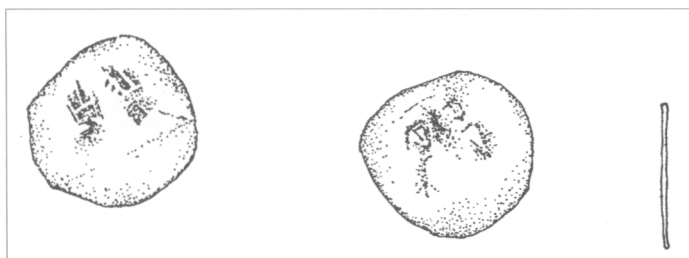

Obr. 1. Banská Štiavnica – lokalita Staré mesto v intraviláne mesta.

Z doterajšieho výskumu vrcholovej polohy lokality Glanzenberg poznáme okrem obytnej veže s prístavbami hospodárskeho objektu, obvodového opevnenia aj vežovité stavby fortifikačného charakteru, ktoré boli prepojené múrom, a teda samostatne opevnené. Ide o prvú fázu budovania kamennej fortifikácie na lokalite v 2. polovici 12. stor. Takýto druh stavieb poznáme aj z Nemecka, kde v počiatočných osídlení a baníckych prác si prospektori a baníci budovali vežovité stavby, ktoré mali funkciu sídla, fortifikácie a depozitu rudy (Steuer 1990). Aj do oblasti Banskej Štiavnice pozvaní nemeckí baníci si mohli postaviť takto charakterizované stavby, nakoľko za prenájom banskeho poľa a ťažby rudy museli rovnako uhorskému panovníkovi odvádzať daň (urburu). A túto bolo potrebné chrániť.

Numizmatický materiál

Za jednoznačne typické nálezy, importované na Staré mesto – Glanzenberg, možno považovať mince. Napríklad pražský groš Václava II. je zastúpený v 4 exemplároch na rôznych polohách lokality a svedčí o obchodných transakciách a kvalite mince (Hunka 1990, 147). Zatiaľ najzaujímavejším nálezom numizmatického charakteru, nielen z lokality Glanzenberg, ale aj Banskej Štiavnice patrí nález bronzovej mince – byzantský scyphatus (obr. 2), datovaný na prelom 11. a 12. stor. (za určenie ďakujem J. Hunkovi z AÚ SAV v Nitre). Predmet sa našiel pri výskume polohy Kostolík, vo vrstve z prelomu 13. a 14. stor., kde sa odкрývajú základy obytné stavby, napojenej na obvodové múrivo (Labuda, 2001, 139). Interpretácia je pomerne jednoduchá – buď ide o nález z obdobia 12. stor., pretože z lokality poznáme aj ďalšie nálezy (keramické) tejto etapy, resp. sa jedná o predmet, ktorý sa sem dostal v období prelomu 13. a 14. stor. a z ktorého pochádzajú aj ďalšie sprievodné nálezy skúmanej vrstvy. Vzorku nálezov tzv. obeživa zo Starého mesta dopĺňa viedenský fenig Albrechta IV. či denár Karola Veľkého (1301–1342). Pozoruhodný typ nálezov numizma-

Obr. 2. Banská Štiavnica – Staré mesto. Bronzový byzantský scyphatus z prelomu 11. a 12. stor. Foto: K. Patschová.

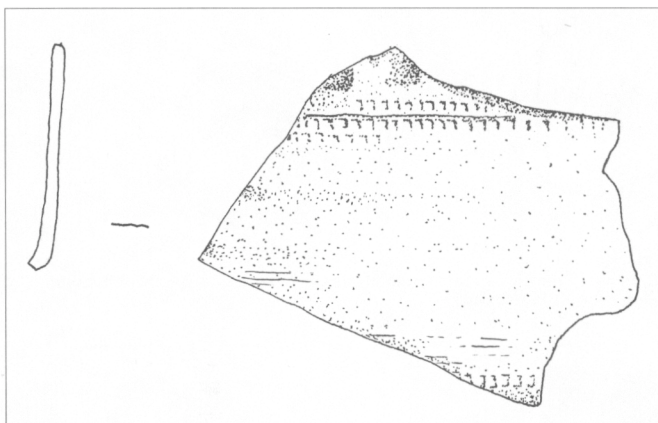

Obr. 3. Banská Štiavnica – Staré mesto. Medený žetón z 15. stor.

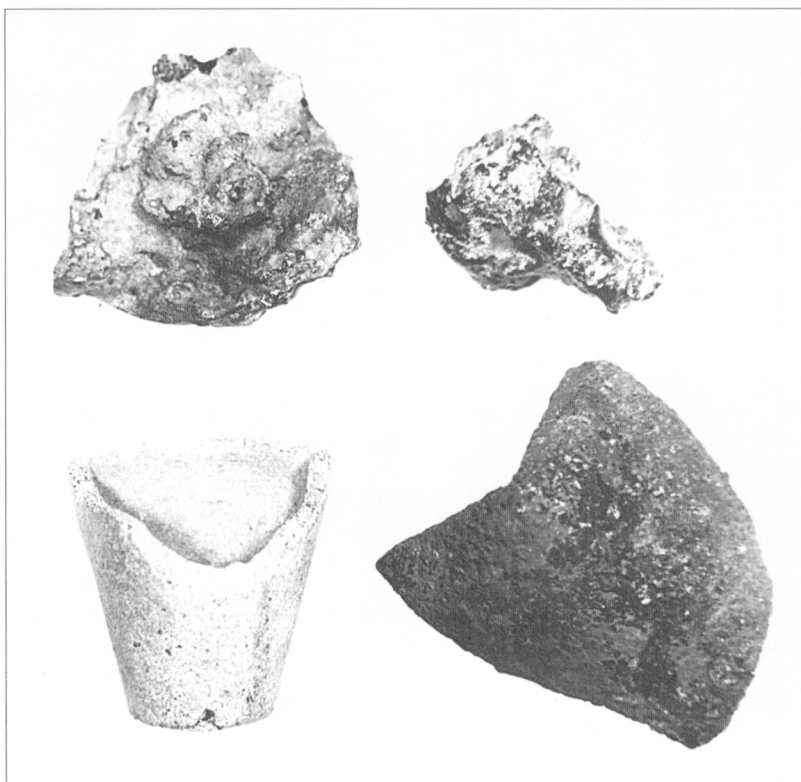
tického charakteru reprezentujú tzv. počítacie žetóny, ktoré boli tiež samostatne publikované (Labuda–Hunka 1990, 272). Podľa novších zistení J. Hunku typ Androklés s levom z bronzu (obr. 3) vydávali obchodníci vo Francúzsku a iných častiach západnej Európy od 13. stor. až do 16. stor. V prostredí Starého mesta disponujeme dôkazom obchodných kontaktov na začiatku 15. stor. s územím Benátok alebo Paríža (Hunka 1996).

Keramické nálezy

Najpočetnejšiu skupinu nálezov z lokality Glanzenberg predstavuje keramický nálezo-vý fond. Medzi typickými tvarmi domácej proveniencie, charakterizovanej tzv. kuchynskou keramikou (hlina obsahujúca prímеси pyritu, kremeňa ...) sa stretáme s nálezmi, ktoré môžeme považovať za importy. Počas výskumných sezón 2001 a 2002 sa na polohe Kostolík objavili fragmenty nádob sivej farby, zhotovené z jemne plavenej hliny a na rýchlo rotujúcom kruhu. Na povrchu pozorujeme výzdobu v podobe pravidelne sa opakujúcich obdĺžnikov ako dôkaz používania radielka (obr. 4). Žiaľ, celá nádoba sa nenašla. Podľa sprievodných nálezov môžeme tieto kusy datovať na prelom 13. a 14. stor. S podobným druhom nálezov sa stretávame na sídliskových lokalitách banského regiónu Siegerlandu (Altenberg), Saska (napr. Sachsenburg–Treppenhauer), kde tento druh výzdoby je aplikovaný na spektre úžitkovej keramiky 13.–14. stor. (Schvabenicky 1990, obr. 52–55). Práve oblasť Saska zohrávala dôležitú úlohu v ekonomických a kultúrnych kontaktoch s oblasťou stredoslovenských banských miest od 2. polovice 13. stor.

Obr. 4. Banská Štiavnica – Staré mesto. Keramický fragment, považovaný za import zo Saska.

Obr. 5. Banská Štiavnica – Staré mesto. Výber technickej keramiky 13.–15. stor.

Medzi nálezmi úžitkovej keramiky sa vynímajú stále početnejšie pribúdajúce celé tvary i fragmenty bielej keramiky alebo tzv. bielej maľovanej keramiky. Poznáme ju zo všetkých skúmaných polôh mesta – Kammerhof, dominikánsky kláštor a výskumov v ďalších objektoch mestskej pamiatkovej rezervácie. Pri analýze tohoto druhu nálezov z prostredia bývalého dominikánskeho kláštora J. Hoško uviedol, že autor tohoto príspevku uvedený druh nesprávne identifikoval a dával do súvisu s ľudovými hrnčiarimi obce Beluj (Hanuliak–Hoško–Hunka 1996, 313). Z pozorne prečítaného textu o nálezoch bielej maľovanej, ale aj bielej nemaľovanej keramiky z lokality Kammerhof vyplýva, že táto mohla mať svoje surovínové zdroje v hliníkoch situovaných južne od Banskej Štiavnice. Tieto neskôr jednoznačne využívali hrnčiari, ktorí svoje výrobky presadzovali najmä v 18.–19. stor. (Labuda 1992, 145).

S technickými zariadeniami lokality Staré mesto súvisí ďalší druh keramických náleзов, ktoré označujeme ako technická keramika. Sem patrí aj grafitová keramika, ktorá bola do prostredia Banskej Štiavnice importovaná najneskôr v 14. stor. (Labuda 1990, 405). Zo Starého mesta sa stretáme s miniatúrnymi téglíkmi s trojuholníkovým ústím, fragmentmi kapeliek, ale aj okrajovými črepmi väčších téglíkov, kde sa objavujú zvyšky taveniny (obr. 5). Existencia tejto keramiky je dôkazom intenzívnych obchodných vzťahov s územím dnešného Rakúska, dávno pred polovicou 16. stor. Po vydaní Maximiliánovho banského poriadku (1571) sa tieto kontakty prehĺbili.

Uvedená keramika ako dôkaz skúšobníckych prác pri zisťovaní výdatnosti a efektívnosti dolovanej rudy naznačuje, že čulé kontakty sa vyvíjali medzi banskými regiónmi Poľska a banskými oblasťami Slovenska (Molenda 1989). Technológia skúšobníckych prác si vyžadovala dostatok olova (služilo na oddelenie striebra od ďalších kovov a prímiesí) a domáce zdroje pre tieto potreby nestačili. Od 16. stor. máme import olova doložený aj v archívnych prameňoch (ŠOKA, informácia M. Čelko).

Komorský dvor (Kammerhof)

Najrozsiahljším stavebným komplexom v historickom jadre mesta je objekt Komorského dvora, ktorý mal viacúčelové využitie. Predovšetkým sa tu nachádzalo sídlo vysokého štátneho úradníka, laboratóriá na skúšobnícke práce, časť objektu plnila fortifikačné účely. Tieto funkcie objekt plnil najneskôr od druhej polovice 15. stor. Archeologické výskumy v r. 1968–1971 zaznamenali jeho početné prestavby, ale aj existenciu architektúr v priestoroch dnešných nádvorí (Schönweitzová 1970). Medzi najznámejšie archeologické nálezy z tejto lokality patrí medená minca Belu III. (1172–1196), ktorá sa síce našla vo vrstve, ale korešponduje s keramikou tohoto obdobia. Môžeme ju zaradiť medzi importované predmety.

K tomuto druhu nálezov radíme aj už spomenutú grafitovú keramiku, na ktorej pozorujeme odtlačky kolku. Táto bola predmetom samostatnej analýzy a rovnako publikovaná (Labuda 1990). Veľké množstvo tejto keramiky (najväčší súbor technickej keramiky z obdobia 14.–17. stor. je práve z Kammerhofu) dokazuje intenzívne kontakty s oblasťou dnešného Rakúska, pričom sa jedná o priame importy.

Veľkú skupinu nálezov v rámci keramického súboru tvoria kachlice. Zriadenie komornogrófskeho úradu predznamenovalo aj primerané zariadenie jeho reprezentačných priestorov. Výber najzaujímavejších nálezov kachlíc publikoval Š. Holčík (Holčík 1978), vo väčšom výbere boli prezentované na konferencii v Trebišove (Labuda, v tlači). Keďže analogické, identické tvary nachádzame napr. na hrade Filákovu, v Banskej Bystrici, či na Bzovíku, možno pôvod prevažnej väčšiny týchto nálezov lokalizovať do známej kachliarskej dielne v Banskej Bystrici (Holčík 1978, s. 27–28, Mácelová 1998).

Medzi tvarmi úžitkovej keramiky 16.–18. stor. sa stretáme s nálezmi, ktoré svojou ojedinelosťou a veľmi kvalitnou realizáciou naznačujú skôr ich dovoz ako domácu produkciu. Pôvodnú lokalitu ich výroby nateraz nemožno určiť.

Mestská pamiatková rezervácia

Archeologické výskumy sa vo väčšej – menšej miere realizovali aj v jednotlivých častiach mesta, najmä však v súvislosti s ich pamiatkovou obnovou. Rozsahom väčší výskum prebiehal v priestore bývalého dominikánskeho kláštora pri dnešnom farskom kostole Nanebovzatia P. Márie. V rámci sledovanej problematiky tu registrujeme mince od 13. stor. 18. stor., pričom osobitú pozornosť si zaslúži fragment hrnca privezený z oblasti Dolného Rakúska (Hanuliak–Hoššo–Hunka 1996, 313). Aj keď ide jednoznačne o importovaný predmet, nemožno o ňom hovoriť ako o „jedinom spoľahlivejšom doklade osídľovania tohto mikroregiónu cudzími hosťami v priebehu 12. stor.“ (Hanuliak–Hoššo–Hunka 1996, 313). V. Jankovič po analýze dospel k záveru, že farský kostol P. Márie na Starom zámku musel stáť už v prvých rokoch 13. stor. (Jankovič 1995, 24) pričom vieme, že prví nemeckí osadníci sem prišli v 2. pol. 12. stor. Jeho existencia tak nepriamo dokazuje prítomnosť nemeckého etnika v 2. polovici 12. stor. R. Marsina pri analýze mestských privilégií Banskej Štiavnice z r. 1238 dospel k záveru, že Banská Štiavnica musela byť mestom už na začiatku 13. stor., resp. na konci 12. stor. (Marsina 1990). Túto zmenu charakteru osídlenia, so všetkými prvkami charakterizujúcimi mestský sídliskový útvar, vtláčili noví osadníci v 2. polovici 12. stor. Čiže existujú aj ďalšie doklady osídľovania regiónu cudzími hosťami v 12. stor.

Bohatý nálezový fond, najmä keramiky a kachlice, poznáme z výskumov suterénov domov dnešnej Kmeťovej ulice, Radničného námestia a Námestia sv. Trojice. Doteraz nebol tento materiál publikovaný. Niektoré tvary, podobne ako z Komorského dvora, možno zaradiť medzi importované kusy. V domoch totiž bývali významní podnikatelia v baníctve – waldbürgeri, ktorí so zabezpečením importovaného tovaru nemali problémy.

Záver

Predložená práca si nekladie nárok na uzavreté vymenovanie predmetov sledovaného obdobia. Z analýzy vyplýva, že banské mesto Banská Štiavnica malo úzke obchodné kontakty najmä so stredovekými banskými mestami. V rámci „zahraničných obchodných vzťahov“ sa Banská Štiavnica orientovala na vtedajšie oblasti Nemecka (Dolné Rakúsko, Sasko), Poľska (obchod s olovom), ale aj rozvinuté obchodné centrá Západnej Európy. Bohaté kontakty regiónu s týmito oblasťami potvrdil nedávno výskum J. Hunku pri analýze olovených pečatí zo Sitna (Hunka 1996, 198).

Literatúra

- HANULIAK, M., 1995: Príspevok k počiatkom stredovekého mesta Banská Štiavnica. AH 20, 275–284.
- HANULIAK, M.–HOŠŠO, J.–HUNKA, J., 1996: Najvýznamnejšie poznatky z výskumu banskoštiavnického dominikánskeho kláštora. K schopnostiam výpovede tradičných datovacích prostriedkov. Slov. archeol. XLIV – 2, Bratislava, 307–326.
- HOLČÍK, Š., 1978: Stredoveké kachliarstvo. Bratislava.
- HUNKA, J., 1990: Nálezy mincí grošovej meny zo stredovekých sídliskových aglomerácií na Slovensku. In: Slov. num. XI, Bratislava 143–157.
- 1996: Počítacie žetóny objavené počas archeologických výskumov na Slovensku. In: Štúd. zvesti AÚ SAV, 32, Nitra, 191–210.
- JANKOVIČ, V., 1995: Stredoveká sakrálna architektúra v Banskej Štiavnici. In: Pamiatky a múzeá, Bratislava, 22–25.
- LABUDA, J., 1990: Kolhovaná keramika v Banskej Štiavnici ako doklad obchodných vzťahov. AH 15, 405–409.
- 1992: Materiálna kultúra z výskumu Kammerhofu v Banskej Štiavnici. (Príspevok k problematike montánnej archeológie na Slovensku.) Slov. archeol. XL – 1, 135–164.
- 1997: Kolhovaná keramika v Banskej Štiavnici ako doklad obchodných vzťahov. AH 25/2000.
- 2000: Pozoruhodné nálezy zo Starého mesta v Banskej Štiavnici. AH 25, 7–24.
- 2001: Archeologický výskum Starého mesta v Banskej Štiavnici. In: AVANS v r. 2000, Nitra, 139.
- LABUDA, J.–HUNKA, J., 1990: Nález „žetónov“ v Banskej Štiavnici. In: Slov. num. XI, Bratislava, 268–273.
- MÁCELOVÁ, M., 1998: Kachľová pec z 15. storočia z Banskej Bystrice. In: Studia Archaeol. Slov. red. I, Bratislava, 85–96.

- MARSINA, R., 1990: Banskôštiavnické mestské a banské právo. In: Zborník Banské mestá na Slovensku. Martin, 13–35.
- MOLENDÁ, D., 1989: Polski ołów na rynkach Europy srodkowej od XIII do XVII wieku. In: Stud. i Mat. z historii kultury materialnej, LXI, Warszawa, 137–156.
- SCHÖNWEITZOVÁ, Š., 1970: Banská Štiavnica – Kammerhof. RKP. Nálezová správa, SUPSOP, Bratislava.
- STEUER, H., 1990: Erze, Schlacken und Metalle. Früher Bergbau im Südschwarzwald. In: Freiburger Universitätsblätter, Heft 109, Freiburg.

Skratky

- AÚ SAV – Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied
SUPSOP – Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody
ŠOKA – Štátny okresný archív

Zusammenfassung

Einige Importe des 12.–16. Jahrhunderts in Banská Štiavnica

Die Stadt Banská Štiavnica gehört zu den Städten, wo große Migration während der Jahrhunderte war. Technische Innovation war nicht nur im 18. Jh., sondern auch im 12. und 13. Jh. charakteristisch. Bei der Silberreinigung von den anderen Metallen war das Blei nötig. Wenn die heimischen Quellen nicht ausreichend waren, entwickelte sich Bleihandel mit der polnischen Stadt Olkusz. Während des 16. Jhs. brauchte man bei der Metalbearbeitung Graphit, so kam es zu den Handelskontakten mit Österreich.

Staré Mesto (Glanzenberg)

Die bisherige Erforschung auf der Hochebene der Lokalität Glanzenberg hat außer dem Wohnturm mit wirtschaftlichen Zubauten auch Turmbauten des Fortifikationscharakters gebracht. Diese wurden durch ein Mauerwerk verbunden und solcherweise auch befestigt. Es handelt sich um die erste Phase der Steinfortifikation auf dieser Lokalität in der 2. Hälfte des 12. Jhs. Solche Fortifikationsbauten sind von Deutschland bekannt, wo die Unternehmer (Prospektoren) und Bergleute in der ersten Phase der Besiedlung solche Turmbauten gebaut haben. Diese Türme dienten wie zum Wohnen so auch zur Verteidigung und auch zur Erzlagerung. Die von Deutschland eingeladenen Bergleute konnten solche Bauten auch auf dem Glanzenberg ausbauen. Für die Vermietung des Bergfeldes und auch für die Erzförderung mußten die Bergleute dem ungarischen Herscher Urbursteuer bezahlen.

Numismatisches Material

Zu den Importfunden gehören in der ersten Reihe die Münzen. Zu den interessantesten Funde gehört die Bronzemünze – byzantinisches Scyphatus (Abb. 2), das am Ende des 11. und Anfang des 12. Jhs. datiert wird. Bemerkenswerter Typ der Münzfunde repräsentieren sogn. Rechnungsgetonen, die inzwischen schon veröffentlicht wurden (Labuda–Hunka 1990, 272). Aufgrund der neuen Forschungen haben den aus Bronze Typ Androkles mit einem Löwen die Kaufleute von Frankreich und anderen Ländern Westeuropas vom 13. bis 16. Jh. herausgegeben. Am Anfang des 15. Jhs. disponiert man in Banská Štiavnica mit den Beweisen der Handelskontakte mit Venedien und Paris.

Die Keramikfunde

Zwischen den Gefäßen der heimischen Provenienz treffen wir auch mit der Importkeramik zusammen. Die Verzierung der Gefäße auf der Oberfläche zeigt eine Rädchentechnik (Abb. 4). Das ganze Gefäß wurde leider bisher nicht gefunden. Die Gefäße mit der Rädchenverzierung datiert man in das Ende des 13. und Anfang des 14. Jhs. Ähnliche Keramikfunde stammen von den Siedlungen z. B. in Siegerland (Altenberk), Sachsen (z. B. Sachsenburg–Treppenhauer), wo sie in das 13.–14. Jh. datiert werden. Die technische Keramik von Staré mesto (Altstadt) ist mit verschiedenen Tegeln auch mit den Schmelzspuren vertreten. Diese Keramik zeigt intensive Handelsbeziehungen mit Österreich schon vor der Hälfte des 16. Jhs.

Kammerhof

Der größte Baukomplex im Stadtkern Banská Štiavnica ist Kammerhof. Der bekannteste archäologische Fund von dieser Lokalität ist eine Kupfermünze des ungarischen Königs Belo III. (1172–1196). Die begleitende Keramik dieser Münze kann man als Importkeramik bezeichnen. Zu dieser Keramikgruppe gehört auch die Graphitkeramik mit den Stempeln. Große Menge dieser Keramik (die größte Gruppe der technischen Keramik stammt gerade vom Kammerhof) bestätigt die Kontakte mit Österreich. In diesem Fall handelt es sich um direkte Importe.

Der Verfasser hat auf einigen Beispielen gezeigt, daß die Bergstadt Banská Štiavnica enge

Handelskontakte mit den mittelalterlichen Bergstädten hatte. Im Rahmen der ausländischen Handelsbeziehungen hat sich die Stadt Banská Štiavnica auf damalige Gebiete Deutschlands, Österreichs, Polens und Handelszentren Westeuropas orientiert.

Abbildungen:

1. Banská Štiavnica. Lokalität der Altstadt.
2. Banská Štiavnica – Altstadt. Bronzenes byzantinisches Scyphatus aus dem Ende des 11. und Anfang des 12. Jhs.
3. Banská Štiavnica – Altstadt. Kupfergeton aus dem 15. Jh.
4. Banská Štiavnica – Altstadt. Keramisches Bruchstück, wahrscheinlich aus Sachsen importiert.
5. Banská Štiavnica – Altstadt. Auswahl der technischen Keramik des 13.–15. Jh.